

САДРЖАЈ

Предговор	7
Увод.....	13
Епифанија и аутобиографија.....	17
Места за којима се жуди	27
„Мала књижевност” или књижевност полупериферије.....	33
Другачији, а не други	41
Модернизам као полисистем	49
Нове жене	53
Повратак из сенке канона.....	61
Дубока трансгресија.....	75
Формативно читање као помно саосећање	89
Девојачки снови.....	99
Романи о ћутању.....	111
Софи међу зидовима	125
Кретање у некретању.....	135
Закључак	145

Библиографија	151
Примарни извори	151
Теоријска литература	152
Summary	157
Индекс имена	163
Белешка о ауторки	167

ПРЕДГОВОР

Књига „Право сунца” – *дружачији модернизми* настала је током неколико година, на предавањима о модернизму које држим на Катедри за општу књижевност Филолошког факултета у Београду, као и у истраживачком раду на пројекту *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, те унутар европског COST пројекта IS0901 *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture (2009–2013)*. Одлучујуће искуство у погледу концепције ове књиге била су предавања у блоку на Филозофском факултету у Тузли, када је било потребно у неколико дана испричати причу о англоамеричком модернизму. То је подразумевало четири пута по, отприлике, девет часова дневно. Задатак је звучао више него заморно, али се у реализацији претварао у игру успостављања и реконструисања блискости међу књижевним појавама које у редовном току наставе остају раздвојене због седмичног ритма часова, ма колико да је кохерентан оквир који их окупља. Исто тако, у овим ванредним околностима било је потребно да се понекад скрене са пута и ради подстицања пажње покаже да ли се нешто слично дешавало на другим местима – а књижевност на српском и она на кинеском још од Гетеове (Johann Wolfgang Goethe) идеје светске књижевности остају две врло zgodne крајње референтне тачке. Тако

су у причу о Елиоту (T. S. Eliot), Џојсу (James Joyce), Вирџинији Вулф (Virginia Woolf), повремено улазиле Јелена Димитријевић или Линг Шухуа (Ling Shuhua) и Динг Линг (Ding Ling), а могућност да се везе међу њима успоставе показале су да је модернизам заиста био (и остао) глобални књижевни феномен. Такав поступак је мени самој показао и доказао да теме којима се бавим – англоамерички модернизам и женска књижевност, пре свега, имају јасан заједнички именитељ.

Сасвим очекивано, ова се књига и по теми, а донекле и по поступку, ослања на претходну, која се бавила Вирџинијом Вулф. Као и *Сусрећи у џами*, и *„Право сунца“* – *другачији модернизми* намењена је пре свега студентима; као и претходна књига, и ова тежи да буде што ближа доживљају представљања материјала на часу.

Књига има два основна тока – један се тиче теоријских разматрања која могу да помогну да се та разноврсност модернизма адекватно представи и разуме, и из тог сегмента произлази њен поднаслов. Други ток, из ког потиче наслов књиге, бави се књижевним текстовима, пре свега српских ауторки, Јелене Димитријевић и Милице Јанковић, али је реч и о првом роману Ребеке Вест (Rebecca West), као и новели кинеске модернисткиње Динг Линг.

Теоријски сегмент књиге ослања се на неколико појмова. Један од њих је *балканизам*, термин који је сковала историчарка бугарског порекла, Марија Тодорова (Maria Todorova). Он означава слику Балкана у очима Запада као места „другости”, при чему Тодорова указује и на то да је сам појам *другости* до краја 20. века постао својеврсни клише. Други концепт који је применљив у истраживању модернистичке женске књижевности, нарочито на Балкану, јесте Валерстинов (Immanuel Wallerstein) појам полупериферије. Полупериферија не само да усложњава једноставну бинарну поделу на центар и периферију, већ је и релативизује: полупериферија је, између осталог, свесна да опажај центра зависи од

позиције субјекта; у односу према центру она има и жељу и критичку свест. Отуда би, када желимо да говоримо о модернизмима који се догађају ван простора западне културе, придеви *дрући* или периферни, па чак и полу-периферни, нужно импликовали њихову инфериорност. Зато је овде реч о модернизмима који су *друђачији* – у много чему слични, али ипак и различити од онога што се сматра нормом, центром.

У књижевнотеоријском разматрању полази се од поделе на три врсте канона светске књижевности Дејвида Дамроша (David Damrosch): *хијерканон*, *иpошћивканон* и *канон у сенци*. Та тријадна подела заправо је бинарна, јер је у питању велики канон произведен „судом времена”, с једне, и низ дела која у њега нису ушла, с друге стране.

Због те упорне бинарности и опсесије хијерархијом која влада идејом канона, за објашњење слојевитости и разлика *унућар* појма модернизма можда је најрелевантнија теорија полисистема израелског теоретичара Итамара Евен-Зохара (Itamar Even-Zohar). *Полисисџем* је сачињен од различитих система који су у функционалној вези: међу њима постоје разлике али они су једна „структурирана целина” (Even-Zohar 1990: 11). Мислити о модернизму као о полисистему значи видети га као динамичну књижевноисторијску појаву присутну на различитим местима, са сличним особинама, али и карактеристикама које су локалне, и то је идеја која почива у основи ове књиге. Полисистем одбацује елитизам и пошто прихвата различита решења за иста питања, омогућава да се модернизам сагледа као сложена структура чији сви чиниоци завређују једнаку пажњу. Нема „одступања”, „изузетака” нити случајева који испадају из система, већ постоје само пуноправни чланови ширег, структурираног скупа. Управо тај концепт омогућава да се текстови српских ауторки тумаче једнако као и њима сродна дела Вирџиније Вулф и Џејмса Џојса – истим аршинима и са истим уважавањем.

Сам наслов књиге „Право сунца”, потиче из романа *Нове* Јелене Димитријевић, објављеног 1912. године. То је дело чији се модернистички карактер прикривао акцентом који је критика стављала на његову антрополошку занимљивост. У средишту романа су младе Туркиње у Солуну, у време уочи Младотурске револуције. Изопштене од модернизације, оне су „нове” само по својој жудњи за Западом, што је последица њиховог кућног образовања. Та жудња их и доводи у сукоб са васпитањем и нормама друштва које је строго подељено и у ком се од њих захтева потпуна изолација и, дословно, покривеност. Отуда је „право сунца” насушно право ког су жене на Истоку лишене.

Да се *Нове* и те како уклапају у токове европског модернизма показује већ поменуто поређење са Џојсовим романом *Поршеи уметника у младости* као и *Излећом на јучину* Вирџиније Вулф. Сва три дела припадају жанру образовног романа и настају у отприлике исто време, с тим што су разлике условљене полом протагониста заиста велике. Жанру женског образовног романа блиска је и новела кинеске списатељке Динг Линг, *Дневник јосифице Софи* с краја двадесетих година 20. века.

Збирка прича Милице Јанковић *Међу зидовима* из 1932. јесте приповест о непокретности, великој метафори у модернизму, која је овде и дословни и биографски мотив. Кретања и жеље, и код Милице Јанковић ипак има, иако на самом почетку изгледа као да је све угашено. Јунакиња ће пред крај своје исповести описати жељу за једним местом. Наиме, свим претходно поменутих делима заједничко је *место за којим се жуди*, неко географски врло конкретно одредиште – Париз, Лондон, Пекинг, Европа, које, по правилу, постаје извор разочарења. У случају зреле и болесне јунакиње Милице Јанковић, међутим, то нису ни Италија ни Швајцарска, већ само једна столица – на сунцу.

Да *канон у сенци*, како Дејвид Дамрош назива забрављене кутке изван великог књижевног канона, постоји

и унутар англофоног модернизма, показује пример првог романа Ребеке Вест, *Повраћајак райника*. Упркос томе што су је савременици опажали као значајну књижевницу и што су њена дела, поред мултикултуралности и идеолошког ангажмана, била обележена свим модернистичким кључним речима, Ребека Вест није постала део приче о високом модернизму, те и она припада *група*чијим модернизмима. Наиме, велике разлике у савременој и каснијој рецепцији појединих дела честе су у свим уметностима и свим правцима. Па ипак, чини се да су у случају Џојса с једне, и Ребеке Вест, с друге стране, успон и пад били драстични. Потпуни маргиналац, Џејмс Џојс је (заслужено) постао незаобилазна тачка у говору о књижевности 20. и 21. века; једна од најпознатијих списатељки током четрдесетих година 20. века (незаслужено) је завршила готово на ободима модернизма.

У целини, ова књига је приказ једне од могућих шетњи кроз модернизам као светски феномен. Избор тачака на којима се заустављам и њихов распоред заменили су, сасвим сигурно, неким другим делима. Мој избор је, као што је на почетку речено, настајао годинама, али се у тренуцима интензивне усредсређености готово сам од себе сложио у итинерер који је сад пред вама.